

НАРОДНИЙ ДІМ

Доки Народний Дім не був Народним Домом, тільки домом лікаря д-ра Фушера, ніхто про нього не думав і не займався ним, хіба сам Фушер і ц[ісарсько]-к[оро-лівський] уряд податковий. Тоді-то сей дім прожив свої найкращі літа.

Се. був звичайний старосвітський партеровий дім, побитий ґонтами, зі сходами і широчезним ґанком до подвір'я, з різними коморами і закамарками на кури, качки, гуси і голуби, і з окремою стайнею на коні та возівнею на карети. Дім невеликий, але з однаковими вікнами, одностайною краскою на надвірних стінах, з цілим дахом, цілими коминами, одним словом: назверх порядний. І всередині у довгім ряді кімнат видно було не лише порядок, але і заможність — •не даром же доктор Фушер лічив хворих із сорок літ.

До сего дому належав* і огород, до котрого входилося з подвір'я. Невеликий огород, але з него була і користь, і приємність: тут росла і всяка добірна садовина, і виноград, і оріхи волоські та ліскові, і синій боз, і жасмин, і квітки, а попід дерева м'яким зеленим килимом стелився розкішний моріжок. До того була в огороді і крита кру-гольня з мурованою альтаною в мавританським стилі — на літо прекрасне місце для тихого спочинку або забави. Гарно було тут, і затишно, і приємно. Тільки десять минут ходу від ринку міста, а властитель дому міг жити мов на селі.

Але сталося: прийшов час, і Фушер помер. Його наслідки ники жили ще якийсь час у сім домі і господарили так, що дім мусили продати. От тоді й лучилися на нього незвичайні купці: кілька руських патріотів задумало купити його на власність народу. Дім коштував двадцять тисяч, а патріоти мали в руках тільки п'ять тисяч, зібраних за довгі літа патріотичної роботи. Вони сказали собі: "Купувати дім за готові гроші — невелика штука, а от штука купити його без грошей або з п'ятьма

тисячами в руках. Решту зложить народ". І вони купили сей дім, уживши при купні різних адвокатських способів, позичок, векселів і т.п. Купивши, назвали його Народним Домом, а місцева "Руська газета" привітала його великою вступною статтею, де між іншим було сказано: "Маємо вже тепер свою власну народну палату, свою кріпость для оборони руських душ, своє гніздо, де будуть виховуватися молоді вірлята України,— маємо свій власний Народний Дім. Дім на три фронти до трьох вулиць; мури грубезні, можна на них ставити перший поверх. Тут буде саля на збори, концерти і бали; тут будуть товариства, казино, бурса, друкарня і т. п. Народний маєток збільшився о Народний Дім. Відзиваємося тепер до тебе, руський народе: складай гроші, аби дім сплатити, розширити, прикрасити і віддати тобі на службу".

З того часу, як дім Фушера став Народним Домом і збільшив собою народний маєток, а "Руська газета" так прославила його, він як би відмінився, став славним у руській народі і покрився немов якоюсь авреолею. Тепер уже всі знали, що се не який-небудь дім, а Народний Дім з трьома фронтами і з грубими мурами, що двигнуть не тільки дах, але ще й перший поверх. А відколи на його стінах блисла синя таблиця з золотим написом: "Народний Дім", то люди з міста і з сіл не раз ставали перед ним і з поважанням вимовляли слова: "Ага! се Народний Дім. Ну... на палату або на кріпость він не схожий. Але добре і се!.."

І так звичайний дім Фушера дочекався на старість великої слави. Треба признати, що ся слава спершу зовсім не змінила його зверхнього вигляду; він який був за часів Фушера, такий на погляд був і тепер, коли належав до руського народу. Будівничий казав, що дах "витримає" ще кілька літ, ганок треба поправити подекуди, бо спорохнявів, а мури — ті постоять ще й сотку літ. Лише всередині дім змінився дуже: замість колишніх дорогих меблів стояли тут тепер прості столи, шафи та крісла, в потребі і ще простіші ослони, а блискучі колись помости втратили небавом свою ясність і затоптали їх патріотичні ноги інтелігенції, а ще більше селян. Але Народний Дім бачив тепер у своїх мурах самі патріотичні сцени: збори, наради, вечірки зі співами і танцями і т. п., а його головна саля заясніла небавом від портретів Шевченка,

Федькович, а і різних інших патріотів, що різними поглядами дивилися із стін в сей або той бік салі.

Так тяглося зо два роки. Виділ Народного Дому не спішився з напрямками, які казав поробити будівничий, бо патріоти і так не могли дати собі ради з векселями, які попідписували і які треба було в пору сплачувати. Хоч "Руська газета" в кождім числі грубими буквами відзивалася до народу: "Складайтеся на Народний Дім! Не забувайте при жадній нагоді на Народний Дім!" — та нарід, очевидно, не відчував так дуже сильно потреби думати при кожній нагоді про Народний Дім, і встаючи і лягаючи, і ходячи і танцюючи, і їдячи, і спочиваючи. Хоч се нікому іншому, тільки цілому народові дісталася така палата в руки, але нарід не дбав за неї навіть так, як дбав колись Фушер. Там десь котрий русин прислав на Народний Дім одного золотого або і два і потім пильно шукав свого імені в часописі у "виказі впв. патріотів, що зложили складки на Народний Дім", а коли не найшов, то питався в редакції, чи ис пропали в кого його гроші,— але таких високоповажних патріотів було небагато, так що виділ, а радше тільки три виділові на гарних посадах і властителі камениць, не мали просто вільної години з векселями. Інші виділові були, правда, щирі патріоти, але їх патріотичних підписів на векселях був би навіть ніхто й не приймив...

Народний Дім привик помалу до свого нового властителя, хоч і посумнів троха зверху. Ще мешкали в нім, крім товариств, і чужі люди, котрі платили за мешкання і від часу до часу допоминалися енергічно у виділу о порядок. Виділ не міг викрутитися і латав то сходи, то вікна, то старі груби або підлоги. Але на третій рік ті добрі люди мусили забратися, бо виділові Народного Дому прийшла до голови патріотична думка заложити в Народнім Домі бурсу для учеників. Люди випровадилися перед феріями, і два мешкання, зложені з кількох кімнат, лишилися на час ферій порожні і замкнені. Патріоти в більшій часті виїхали також на ферії — і в кімнатах товариства часом не було і живої душі. З того часу і почалася недоля Народного Дому.

Він почув нараз страшенну порожнечу у своїм нутрі, так як голодний чоловік. Темними ночами щось у нім скрипіло, шелестіло, бігало по підлогах, у коминах стогнало,— він сам не знав, що йому хибує. Подує сильніший вітер, крокви стогнуть, ґонти злітають на землю, від коминів відриваються цегли, і двері та вікна скриплять так жалібно, що ані заснути. А вже, що йому найбільше не подобалося, то миші, що бігали йому по животі і залазили чорт знає куди. Десь-то перше того мерзенного сотворіння і не було видко, а тепер ось як лазять! Та й скільки того!

Народний Дім не раз прислухувався вночі, що в нім діється, і мороз проходив по його мурах. Миші завели собі гнізда в бібліотеці Народного Дому. То, бувало, ніч настане, у всіх кімнатах нема ані одного патріота,— мишам воля. Вони вибігають з бібліотеки, проходжуються по читальні та по інших кімнатах і сумують над своєю гіркою долею.

— Десь перше,— каже одна,— хоч і треба було пильнуватися, але можна було тут запопасти якусь їду: масло в комірці, муку, хліб... а тепер хоч гинь: самі книжки!

— Ох, правда,— нарікає друга миш,— я от з'їла троха поезій Панька Хванька та й так мене у животі ріже, що сама не знаю, що собі робити.

А третя миш на те:

— Сестриці любеньки, а хіба ж я не відхорувала тяженько, з'ївши "Досліди над руською мовою" професора... як же він називається?.. ну, пусте! Нехай його чорт побере!

— А мій тато так вмер, покуштувавши габілітаційної розправи доктора Поклонського про генезу казки "Дід як в'язку дров підвів, то під нею аж присів". Там таке понаписував про Індію, Візантію, Британію і Японію, куди ся казка ходила, що бідний тато мусів умерти наглою смертю. Кому смерть, а професорам по чотири тисячі пенсії за те...

— Ох, гіркий наш світ! — плакали всі миші хором. А Народний Дім і сам не знав, що думати: і мерзко

було йому, і жалко нещасних. Але небавом годі було йому журитися мишами, бо йому самому буря вибила очі. На даху до фронту були від поду два круглі вікна, зовсім як очі. Одної ночі буря напосілася на сі вікна, термосила ними дві години і таки вибила. Притім позривала цілі плати даху і позаносила бог знає куди. Народний Дім став як сліпий.

Перше-то у його очах на даху хоч сонце мерехтіло, а тепер вони випали, як у чашки, тільки ями лишилися. По бурі тої самої ночі прийшла довга зЛива і вода лилася на під, а з поду крізь стелю у салю з портретами.

Шевченко у кожусі і в шапці саме тоді приглядався мишам, що танцювали, мабуть, коломийки по салі, коли чує, а йому вода за ковнір ллється.

— Гей, Федьковичу, рятуй! Вода ллється мені за ковнір. Здійми мене із стіни!

— Не можу, братчику солодесенький! І мене повісили тут, не знати за яку провину. Прибили до стіни...

— Се що за лад у вас такий? — сердився Шевченко.— За моє добро така мені подяка?

— Ех, Тарасе, не знаєш ти нас! Ще ти не маєш чого нарікати...

Тарас загорнувся ліпше у кожух і замовк. І Федькович не відзивався, тільки думки думав: "От як придався мені гуцульський сердак, усю воду втягає в себе!"

В кілька днів по бурі залатали дах Народного Дому. Будівничий уряд заборонив латати ґонтами, казав ужити бляхи. "І так,— казав урядник,— ґонте майже в середині міста се анахронізм. Та й другим домам небезпечно".

— Не журіться,— відповів йому виділовий, що не виїхав на ферії,—ми ще вимуруємо таку палату з такою бляхою, що ну!

Урядник покинув журитися, а тим часом Народний Дім дістав зверху дивні білі, бляшані латки на чорних збутвілих ґонтах. Ті латки так блищали до сонця, що люди аж не могли дивитися. Та й Народний Дім не міг спокійно дивитися на ті бляхи. Часом потішав себе, що се ордери за довголітню службу, а часом й сердився, коли чув, як перехожі люди говорили: "Ну, та й полатали ж стару руїну". Справді дах виглядав дивно, так як би хто чорний, дірявий капелюх полатав білим полотном зверху.

"Старість не радість!" — думав собі Народний Дім і куняв на сонці до кінця ферій. У перших днях вересня ожив троха. До бурси прийняли сорок хлопців, жвавих хлопців із сіл, що мали стати колись також руськими патріотами. Поки що вони їли здоровенно, вчилися і збиткували. У городі Народного Дому була осіння садовина,— до кількох днів її не стало. У куті города росла прекрасно щіпа,— бурсак зрізав її при самій землі, бо потребував бучка до пилки. Виноград ще не достиг, але він смакував, бурсакам дуже добре. Мураву столочили, де лиш яка була. І коли вони те все зробили, виділ Народного Дому не міг збагнути і не знав, кого карати як — вибачив молодим патріотам усі їх провини і тільки журился, звідки взяти на ту саранчу грошей, бо селяни, хоч обіцяли платити що-небудь за синів, але з платнею не квапилися.

Народний Дім не міг дивитися спокійно на таке спустошення і рішив помститися на бурсаках: доки сходи, що вели на подвір'я, держав при собі, то держав, а раз", на злість бурсакам, пустив сходи саме в хвилю, як бурсаки по них ішли. Злетіли молоді вірлята України не угору, тільки на долину, потовклися троха, але се на них небавом присохло, а Народний Дім мав потіху, що помстився. Якийсь примхуватий зробився

старий: дітей не любив! І то ще яких дітей: надію Русі, будучих великих патріотів!

Зроблено нові сходи, і Народний Дім утихомирився на кілька місяців. Привик до голосу молодих і старих та до гусей, качок, курей і пантарок, які завели собі господиня бурси. Сей дріб ходив за дня по подвір'ю, а на ніч мусив він іти у велику пивницю, саме під салею Народного Дому. То не раз бувало Народний Дім аж стрясеться досвіта, як у нім запіє десь у самій глибині когут, або скричать проклятуці пантарки. Сі пантарки найбільше йому досолили: голос їх так і ріже пилою усякого по серці.

Осінь перебув Народний Дім без особливої пригоди, аж як по Йордані прийшли м'ясниці, зміркував старий, що приходить на нього тяжкий час. Він знав, що веселий руський нарід має деякі свої і чужі танці, від котрих уся хата мусить трястися, хоч би не хотіла. А Народний Дім був уже такий слабкий у своїм тілі, так боявся, що не вдержить усіх своїх костей при купі, що на м'ясниці ждав, як на свою смерть.

Перший вечерок минувся без пригоди. Одно лише замітили веселі гості, що під час танцю і стара велика груба при стіні також танцювала. Коли запалили у ній усередині і вона розігрілася, а потім придивилася, як молодіж танцює, як руські молодці присюдами ходять, мов раки лазять, не втерпіла стара, давай і собі хитатися то в сей, то в той бік. Се розсердило матерів дочок, і вони зажадали від виділу, щоби прив'язати грубу грубим дротом до стіни, бо ще готова вибігти в залу і побити дівчата. Виділ зрозумів, що мами добре кажуть, бо груба справді була собі здоровенна, хоч і стара, і прив'язали її дротом до стіни. Спересердя груба остигла і вже потім не гріла ніколи, хоч ти у ній пали цілий день. І коли б не те, що в салі бували звичайно са*мі гарячі патріоти і патріотки, то тут би взимі не можна було і всидіти.

Другий вечерок до самої півночі ішов добре. Гості так розбавилися, що аж любо було дивитися. Мама по під стінами ще не спали, тільки радо згадували давні часи та пильно зиркали за своїми доньками, з ким танцюють.

Прийшов польський танець мазур. П'ятдесят пар стануло в салі. "Ну-ну,— думав собі Народний Дім,— чи видержу я сей танець до кінця? Не досить їм руської скаженої коломийки, від котрої мене за кожним разом три дні кості болять,— треба їм ще такого самого скаженого польського мазура. І се руські патріоти!"

Отеє воркотання старого дому чути було виразно під час танцю, особливо в місці коло груби. Звідтам звичайно кожний панич розпускав свої ноги, як крила, або там спинявся і бив зап'ятками черевиків об себе, та ставав так твердо на підлогу, що аж портрети на стінах хиталися, і груба хиталася, і цілий Народний Дім трясся. Півгодини терпів Народний Дім тяжкі удари в се болюче місце коло груби та думав: чей уже раз буде кінець тому скаженому мазурові? Ні! Ще ждало кільканадцять пар! Народний Дім ще чекав із чверть години, але коли потім усі п'ятдесят пар пустилися відразу підскакувати та вигопкувати, старий не втерпів, у всіх сугавах так його заболіло, що він половину підлоги саме довкола груби пустив із рук, і вона провалилася в пивницю. Прив'язана груба дивним дивом стояла далі, а підлога так чудно навскісь запалася в пивницю, що з кільканадцять танцюючих пар зіснулося вниз просто між гуси, качки, кури і пантарки бурсацької господині.

Ой, то не білі гуси загегали рано-вранці до схід сонця, се кричали білі лебідки-красавиці у пивниці; то не когути закукарікали, лопочучи крилами на плоті, то руські паничі заверещали різними голосами на дні Народного Дому, лопочучи руками і ногами у темноті. А білі гуси і качки, чубаті кури і перлисті пантарки не могли перекричати тих, що на них упали; погибли деякі, придавлені білими дівочими грудьми та танцюристими ногами патріотів. Сам аранжер танців забив когута, сівши йому на голову, мов на канапу. Котрі ж не погибли, злетіли з криком бистрими крилами вгору, у салю, у ясний світ, у мир хрещений. Скричали мами, стоячи над пропастью, темною і незапашною; збіглися батьки з буфету, похилилися, стогнучи, над безоднею і простягли руки, але не могли нікого досягти.

— Дайте драбини! — скричало кілька нараз.

— Відчиніть пивницю! — кричали інші.

І драбину принесли і пивницю відчинили: витягли всіх наверх, хто тільки був упав. Дехто потовкся, дехто носа розбив або руки обдер троха, але більшого нещастя не було. Останній вилазив наверх аранжер, загальнолюблений усіма паннами. Але тільки він виліз на півдрабини, так що впало на нього світло, всі жінки розбіглися, а чоловіки стали зло-віщо шепотіти:

— Не вилазить! Не вилазить! Вам роздерлося дещо... там, де не треба.

Аранжер оглянувся на "дещо" і сумний зліз у пивницю та вийшов дверми на подвір'я. Сеї ночі уже ніхто не бачив його в салі. І всі інші пішли чимскоріше додому. По двох годинах було в Народнім Домі тихо, тільки господиня бурси плакала над своїм добром та дорізувала недобитків. З отсих недобитків найбільше поплило крові,— погибли, нещасні, за землю руськую, за Народний Дім. І ніщо не прийшло їм з того, що їх на другий день поїли будучі патріоти, голодні бурсаки. Тільки кілька курок лишилося — бідні вдови по нещаснім когуті...

Руська патріотична душа — то загадка нерозгадана. Здавалось би, що після такої пригоди, де Народний Дім вимовив своєму народові службу, бо нарід не дбав про нього, виділ сього Дому і сам утратив віру в нарід. Отже, ні! Віра в нарід спасла їх і Народний Дім. Вони рішилися будувати нову палату. Думали будувати дім за 25 тисяч, але склалося так дивно, що вибудували за 50 тисяч. Коли вже дім був готовий і вони зчислили всі позички та векселі, покивали сумно головами, подумали хвилину, а там і потішив один виділовий другого:

— Сплата на тридцять літ! Чого нам журитися? Або ми доживем?

— Правда! Нехай журяться трохи і ті, що прийдуть по нас.

Таким способом стали руськими патріотами уже й ті, що були тільки в колысках або ще і не вродилися.

1898